

КУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ АРХІТЕКТУРОЗНАВСТВО *Андрій Пучков. Нарис історії архітектурознавства (К., 2013)*

Нова книга Андрія Пучкова, з одного боку, продовжує, а з другого, синтезує його численні попередні дослідження у цій галузі. Власне, саме в другому плані вона викликає найбільший інтерес, позаяк представляє не лише власний етаповий підсумок, а й загалом спрямовує сучасну українську науку на заповнення все ще численних прогалів, як в архітектурознавстві та мистецтвознавстві, так і загалом у соціогуманітаристиці.

Сам автор визначає свою працю як «принципово компілятивну» (с. 8) і як матрицю для наступної «Історії архітектурознавства» (с. 9). Очевидно, остання теза й зумовила філософський вимір праці. Книга розкриває не стільки історію архітектурознавства, скільки авторський пошук цієї історії Андрієм Пучковим. Звідси і деякі внутрішні суперечності, що проявляються в тексті. Автор не стільки дає відповідь на історію архітектурознавства, скільки показує хід власної думки щодо свого предмета. Таким є і портретний ряд відомих архітектурознавців, побудований не за хронологічним чи тематичним принципом, а за банальним абетковим, зовсім не прив'язаним до тексту. Відтак, подаючи цілісність, він є розірваним, а отже, й варіативним — перспективним. Таким чином, книга А. Пучкова — це не дослідження, а осмислення. І в цьому плані, як матриця, книга дає варіативний базис для майбутньої суто наукової історії архітектурознавства, чому особливо має посприяти параграф 36 «Обрії та перспективи», в якому А. Пучков наводить план написання очікуваних майбутніх праць з історії архітектурознавства (с. 166–167).

Книга побудована за хронологічно-проблемним принципом. Якщо розділи, окрім першого, ідуть строго один за одним у хронологічному порядку, то в середині розділів матеріал подається за тематичними блоками — школами, напрямками тощо.

Загалом праця складається з чотирьох розділів. Перший з них є суто увідним. Насамперед автор визначається з власним розумінням архітектурознавства (адже «скільки архітектурознавців, стільки й архітектурознавств» (с. 30), та дає таке визначення: це система «гуманітарного знання про архітектуру як особливе явище суспільного буття і форму творчої діяльності, про її генезис, сутність, суспільні та культурні функції» (с. 11). У цьому гуманістичному (культурологічному) вимірі А. Пучков чітко відокремлює архітектурознавство від архітектурної науки, яка презентує технічні знання з архітектурного фаху, в той час як перша — знання гуманітарне (с. 12), звідси й основний метод науки — герменевтичний, позаяк дослідник насамперед має справу з літературним текстом. Кращому розумінню бачення саме А. Пучкова сприяє і доданий короткий словник базових термінів з архітектурознавства (с. 188–191).

Виходячи з гуманістичного підходу, конструюючи генезу науки про архітектуру (параграф 2 «Походження архітектурознавства»), автор кладе в основу її теорії «Поетику» Арістотеля, методичними засадами якої — повчальності, нормативності і незаперечності — послуговувався інженер-фортифікатор Вітрувій у своїх «Десяти книгах про архітектуру» (с. 20). І саме останній за доби Відродження «став наріжним каменем архітектурознавства вже навечно, його примарою, видом, фантомом» (с. 23).

Важливо, що появу архітектурознавчого тексту А. Пучков пояснює звичайним людським фактором, коли людині просто «цікаво знати», а не відповідати на виклики якоїсь суспільної чи політичної актуальності, хоча далі й пише про можливу користь цих текстів для влас-

не архітектури (с. 16) та наводить приклади впливу «суспільного замовлення» на архітектуру та архітектурознавство, як-от примхи Катерини II (с. 52) чи «запити» Великої Французької революції (с. 68), чи відсутність соціально-економічних передумов для виникнення нового стилю в архітектурі в Пруссії на початку XIX ст. (с. 85–86). Говорячи ж про зв'язок архітектурознавства та прикладної архітектурної науки, А. Пучков, оглядаючи працю «Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory», наголошує, що «для архітектора це видання має бути настільною книгою як інструмент для налагодження концептуального мислення, для архітектурознавця — прикладом того, як треба працювати» (с. 30). Останнє можна сказати і про праці самого А. Пучкова. Хоча далі автор і розділяє ці науки: «до архітектурознавства архітектурна наука має такий самий віддалений стосунок, як медицина до біології, астрофізика до астрономії, літературознавство до мовознавства» (с. 33) (хоча науки з останнього прикладу є найвіддаленішими).

Однак, досить суперечливо автор подає генезу архітектурознавства як науки. З одного боку, цілком слушно відмічається постання цієї науки з кінця XVIII ст. (с. 7), точніше в XIX ст. і лише в перше двадцятиліття XX ст. з архітектурознавства виокремлюється архітектурна наука (с. 25–26), далі автор уточнює цю тезу і відносить становлення наукового архітектурознавства до появи віденської і мюнхенської школи мистецтвознавства, до виникнення яких «говорити про архітектурознавство у сучасному розумінні смішно» (с. 28), однак далі, хоча й з певними обумовленостями, основоположником архітектурознавства як окремої науки називає мислителя XV ст. Альберті (с. 40). Але, з другого боку, тягне його до античності, тож виводить науку про архітектуру зі стародавньої Греції (с. 18). Проте цей донауковий, описовий чи філософський (у рамках якого виникає знання) етап розвитку архітектурознавства визначає як період «архітектурної естетики», який поділяє на п'ять періодів відповідно до мистецьких стилів: романський, готичний, ренесанс, бароко та класицизм (с. 7). Хоча зовсім опускає архітектурознавство XX ст., що жодним чином не пояснюється.

Натомість важливим є наголос автора, що твір архітектури «має природжену властивість уособлювати формотворчу волю кожної епохи мовою часо-просторових універсалій» (с. 8). Можна додати, що архітектурний твір не лише відображає ідеї, а й формує їх. Попри те, що сама архітектура є елітарною (дорогою за кошторисом), вона є одним з найдемократичніших видів мистецтва, адже відкрита для всезагального споглядання, зосередженого чи мимохідного.

Виходячи з хронології, поділяються наступні розділи книги. Так, другий розділ «Архітектурознавство і архітектура» присвячено періоду «архітектурної естетики». Огляд провадиться з часів античності, як загальних праць, де є згадки про архітектуру, так і спеціальних трактатів, як-от Вітрувія. Однак, переходячи від античності одразу до Відродження, автор чомусь зовсім оминає Візантію з її Прокопієм Кесарійським та його трактатом «Про споруди». Таким чином А. Пучков показує насамперед традицію Вітрувія у Західній Європі, звідси за Вітрувієм у книзі іде Альберті, що створив «нового Вітрувія» (с. 39) у «Десятьох книгах про зодчество». Подібно автор називає параграф 8 «Германське вітрувіанство», де вже в творчості Альберта Дюрера вбачається вплив Вітрувія (с. 47) і повністю проявляється у праці Рівіуса «Vitruvius Deutsch» (с. 48). Загалом, як підсумовує автор, трактати XVI–XVIII ст. зосереджувались на описові архітектурних ордерів, дані черпаючи у того ж таки Вітрувія (с. 58). Лише Шеллінг першим розглядає ордер (колони) «з метафізичної точки зору: як певний образ (явище свідомості), виражений неорганічним шляхом» (с. 68). Відтак лише з початку XIX ст. спостерігається відхід від античного зразка, що було пов'язано з діяльністю архітекторів та теоретиків Наполеона — Франсуа Фонтена та Шарля Персьє, а також учня останнього Якоба Ігнатія Ігторфа (с. 70–71). Однак «найбільший внесок в архітектурознавство перших трьох чвертей XIX ст. зробив французький архітектор і плідний архітектурний письменник Ежен Емманюель Віолле де Дюк — постійний супутник Проспе-

ра Меріме в його інспекційних поїздках з обстеження пам'яток архітектури» (с. 75) (параграф 16). Натомість в Англії переламними стали праці Джона Рескіна, аналізу яких присвячено параграф 18. І саме в Англії в середині XIX ст. відбулось спорудження Кришталевого палацу для всесвітньої промислової виставки 1851 р., що «мало знаменні наслідки для всієї європейської архітектури» (с. 84). Звертаючись до Німеччини, А. Пучков цілком слушно виокремлює постаті Шінкеля і Земпера, що «до останніх десятиліть XIX ст. лишалися найвизначнішими персонажами в архітектурній науці Німеччини» (с. 89).

Відтак, звертаючись до Російської імперії періоду правління «вражої баби» Катерини II, А. Пучков наводить приклад Камеронової галереї, який, за припущенням автора, є єдиним випадком в історії, «коли історико-теоретичний трактат зумовив появу конкретної архітектурної форми. На цьому прикладі можна пересвідчитися, що теорія з історією також іноді впливають на практику, особливо коли існує примха того, хто дозволяє теорії й історії це робити» (с. 52). Однак для сучасного української науки особливо важливим є окремий огляд українського архітектурознавства XVIII ст., де поруч з працею Івана Лема (1792 р.) з його більш-менш оригінальним твором «Теоретичні і практичні положення про цивільну архітектуру», А. Пучков наводить і естетичне, самобутнє розуміння естетики архітектури Григорієм Сковородою (с. 54–55).

Не зовсім послідовною у термінологічному плані є позиція автора щодо російського і українського архітектурознавства. Так, говорячи про класицизм в архітектурі, що з XVIII ст. поширився і в Росії (с. 7), автор чомусь допускає стару хибу, що для нього загалом не характерно, розуміючи Російську імперію як Росію, яка була, хоча й метрополією, але лише частиною імперії. Таким чином, він оминає Україну, мистецтво якої, попри те, що було на той час уже тісно пов'язано з російським, мало сильне національне, власне українське (козацьке) підґрунтя. Тим більше, якщо взяти до уваги наголос автора, що «архітектурознавцві в Росії першої половини XVIII ст. не було чого робити» (с. 52), а також те, що параграф 10 присвячено «українському архітектурному європеїзму».

Подібна неточність спостерігається у величаннях Петра I на момент перекладу Він'яолового «Правила п'яти ордерів» «імператором» (с. 50), яким він став лише 1721 р., а переклад, як зазначає сам А. Пучков, було виконано 1707–1708 рр.

Дещо дискусійним є теза автора, що «будь-яке конкретне дослідження слід починати з аналізу окремих творів одного автора, слідуючи хронологічному порядку їх появи на світ» (с. 39), адже, попри всю самодостатність кожного архітектурного твору, він, як жоден інший витвір мистецтва, є ландшафтним, залежним від архітектурного простору, наприклад, міста чи парку, хоча й «не слід прикрашати архітектуру архітектурою» (Андрій Буров) (с. 72).

Власне містобудуванню, «урбанізму», як теоретичній витівці архітектурознавців, А. Пучков присвячує параграф 29 і відносить появу цієї дисципліни на міжвоєнний період — друге і третє десятиліття XX ст. (с. 131). А. Пучков зупиняється лише на кількох працях з цієї дисципліни. Це «Художні основи містобудування» К. Зітте (1889 р.) та «Площа і монумент як проблема художньої форми» А. Е. Брінкмана (1908 р.). Як для академічного архітектурознавства, дещо незвичним є долучення до огляду відомого трактату О. Шпенглера «Присмерк Європи» (с. 134–135), автора якого А. Пучков вважає «першим свідомим культурологом» (с. 134).

Окрім суто огляду текстів, власне архітектурознавства, автор зупинився і на таких питаннях, як історія становлення давньогрецької (параграф 20), римської (параграф 21) та християнської археології (параграф 22), що дали багатий матеріал як для архітектурознавства, так і урбаністики загалом. Сюди ж можна віднести параграф 23, в якому йдеться про зародження єгиптології, чому наука завдячує походу Наполеона в Єгипет. З «російської» науки автор згадує про дослідження давнього Рима Ю. Кулаковським та Дельф П. Люперсольським (с. 102), обоє з яких працювали в Україні, перший — у Києві, другий — у Ніжині, хоча сюди ж можна було б віднести й урбаністичні праці ніжинського білоруса І. Турцевича (про античний та середньовічний Рим). Відтак важливим є висновок автора щодо вітчиз-

няної науки: в українській класичній археології, як і російській, «еволюційний рух яких був перерваний тривалим і жорстоким більшовицьким експериментом... надолуження культурного стану археологічної науки відбувається паралельно з повільним виходом України на цивілізаційний обрій» (с. 105), що й відбувається в буремному для України 2014 р. Окремо варто наголосити на важливості для української гуманітаристики параграфу 24 «Архітектурознавство і класична філологія», що для європейської науки є самоочевидним, проте для української цілком новаторським.

Наступний, третій розділ хронологічно перетинається з попереднім. Однак саме він, з одного боку, спрямований на розкриття виокремлення архітектурознавчої науки у сучасному розумінні в окрему дисципліну, а з другого — покликаний відобразити власне становлення культурологічного виміру цієї науки. І цей процес був зумовлений зверненням не так до античності, як до доби Відродження, і основоположником цього напрямку справедливо вважається Якоб Буркгардт, основні праці якого «стали тими китами, на яких міцно ґрунтувалася подальша історико-архітектурна наука XIX ст.» (с. 111). Натомість Франкль був одним з перших, хто «серед мистецтвознавців спробував поєднати науковість викладу з художністю літературної стилістики, з філософсько-стилістичним підходом до розкриття тонкощів самої природи архітектури» (с. 119). Власне ці риси притаманні й працям самого А. Пучкова, що, ймовірно, не в останню чергу зумовлено дослідженням життя і творчості О. Габричевського, який підхопив цю рису у Франкля і репрезентував його в російській науці (с. 119). Таким чином саме наприкінці XIX ст., як зазначає А. Пучков, було «створено міцний підмурок для серйозних узагальнюючих праць з історії архітектури Ренесансу, бароко та класицизму» (с. 122).

Підбиваючи підсумок доробку віденської та мюнхенської шкіл архітектурознавства кінця XIX — початку XX ст., який відомий українському читачеві лише фрагментарно, а за висновками А. Пучкова, на сьогодні вже уявляється «айсбергом, який для українського архітектурознавства майже повністю занурений у каламутну рідину напівзнання. До цього айсберга страшно вато підпливти: життя не вистачить, аби хоча б опанувати те, що зроблено століття тому закордонними архітектурознавцями, і щоразу ловиш себе на думці, що винаходиш винайдене» (с. 123). Однак тут варто зауважити, що засвоєння зарубіжного доробку з архітектурознавства, як і з інших соціогуманітарних, і не лише, дисциплін, можливе як 1) шляхом безпосереднього опрацювання цього доробку, так і 2) доробку вчених української діаспори, які працювали в руслі розвитку світової науки і не були обмежені радянськими ідеологічними та методичними рамками. Натомість у праці А. Пучкова з українських діаспорних вчених згадані В. Щербаківський, та й то в контексті його доемігрантських досліджень (с. 157, 158) та лише ім'я В. Січинського (с. 158) у загальному переліку українських архітектурознавців.

Фактично огляд історії зарубіжного архітектурознавства А. Пучков завершує Атенською хартією 1933 р., де були зафіксовані основні принципи сучасного містобудування. З наукової точки зору, як наголошує автор, саме ця «хартія створила міцний фундамент для нової дисципліни (урбанізм або містобудування), котра вповні розвинулася між двома світовими війнами, коли нова стилістика архітектурної мови, що докорінно відрізнялася від ордерного зодчества, склалась остаточно» (с. 136).

Завершується книга четвертим розділом, присвяченим радянському архітектурознавству і нашій сучасності. Задля істини, потрібно відмітити слушну думку А. Пучкова, що внесок радянських архітектурознавців «у становлення світової теорії й історії архітектури досі недооцінюється і за кордоном, і на наших теренах» (с. 137). А щодо 1920–30 х років (автор, проте, межу проводить по середині 1950 х рр. (с. 137–138)), цю тезу варто поширити майже на всю вітчизняну соціогуманітаристику. Говорячи ж про конкретні праці, А. Пучков насамперед спрямовує увагу на монографію киянина М. Цапенка «Про реалістичні основи радянської архітектури» (1952 р.), яку визначає «чи не єдиною вбивчо розум-

ною й логічною» (с. 140) у радянському архітектурознавстві, хоча з точки зору сучасності «досвід прочитання цієї праці... повинен ґрунтуватися на постановці роздумів Цапенка буквально з голови на ноги» (с. 141).

Безумовно, саме А. Пучков не міг окремо не зупинитись на доленосних для нього поста-
тах О. Габричевського та В. Зубова (параграф 32), творчість яких, на його думку, була осо-
бливо важливою «для формування світового архітектурознавства» (с. 142). Однак тут кра-
ще відіслати читача до спеціальних досліджень А. Пучкова, а для повноти огляду лише від-
мітити висновки автора, що «Габричевському вдалося зробити те, що Ле Корбюзьє вважав
нерозв'язаним завданням: відобразити у словах магію архітектурного простору» (с. 144),
натомість «для Зубова предметом наукової реконструкції стали архітектурна думка і мис-
лення» (с. 146).

Відтак для української науки найцікавішими є параграфи 33 і наступні, які, власне й при-
свячені українському архітектурознавству. Попри всю критичність (11-й та обидві частини
12-го тому «читати не можна» (с. 155), А. Пучков високо оцінює дванадцятитомну «Загаль-
ну історію архітектури» — «найвищий здобуток радянського історичного архітектурознав-
ства, який навряд чи вдасться перевершити, навіть попри всі його об'єктивно зумовлені
ідеологічні дурниці», чому на заваді стає елементарна відсутність авторів (с. 156). Так само
високо автор оцінює і двотомні «Нариси історії архітектури Української РСР» (1957–1962
рр.) (с. 156). Натомість з моноавторських досліджень А. Пучков у своєму нарисі в україн-
ському архітектурознавстві виділяє лише праці Абрама Мардера «Естетика архітектури:
Теоретичні проблеми архітектурної творчості» (1988 р.) та словник-довідник «Архітектура»
(1995 р.), аналіз яких, цілком природно, проводить з працями О. Габричевського. Концепцію
А. Мардера А. Пучков називає «онтологічною» (с. 161) на протигагу «формологічної» Габри-
чевського чи «морфологічної» Некрасова.

На завершення варто зауважити, що попри те, що бібліографічні поклики не даються, дода-
на до книги бібліографія повністю компенсує цей «недолік», надаючи жанру «нарис» поваж-
ної науковості, хоча й відображає насамперед «бібліографічні авторські уподобання» (с. 9).

Також книга сповнена гарних зворотів, на кшталт «архітектурознавство це не партитура,
це сама музика» (с. 22). Говорячи про появу функціоналізму/конструктивізму в архітектурі,
А. Пучков образно пише, що «міра його оригінальності була такою самою, як поява давньо-
грецького ордеру порівняно з глинобитними спорудами дикунів». Сюди ж можна віднести
архітектурні дискусії Англії першої половини ХІХ ст. як «холодної війни» партій класичної
та готичної архітектури (с. 80), що надає книзі елементів красного письменства та уможли-
вляє легкість читання та сприйняття як фахівцями, так і широким колом читачів.

У книзі багато цікавих зауважень автора. Наприклад, зауваження, що автором відомо-
го афоризму про архітектуру як застиглу музику був не Фрідріх Шеллінг, а Йозеф Геррес
(с. 66), однак «музику у пластиці» А. Пучков приписує таки Шеллінгу (с. 84–85). З-поза сфе-
ри архітектурознавства, наприклад, цікавою є згадка про зображення третього президента
США — архітектора-аматора Томаса Джефферсона на рідкісній дводоларовій купюрі (с. 24),
шкода тільки, що автор не навів власне доларового зображення цього архітектора-аматора.

Відтак, дивлячись на перспективи архітектурознавства в Україні (параграф 36), А. Пуч-
ков є оптимістом: «Але все не так погано: існують внутрішні важелі безсмертя нашої дис-
ципліни» (с. 166), підтвердженням цьому є короткий автонарис, доданий до книги (с. 192).
Подібний оптимізм можна висловити і щодо «Нарису» самого Андрія Пучкова, який не
залишиться непоміченим серед фахівців і широкого загалу і зробить свій поважний внесок
в історію українського і світового архітектурознавства.